

Fossesholm herregård

Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2024

Aja Guldåker

Titel: Fossesholm herregård
Författare: Aja Guldåker
Kulturmiljörapport: 2025:2

Omslagsbild: Vy över 2024-års undersökningsområde i från väster.
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning	2
Fornlämningsmiljö	3
Tidigare iakttagelser	8
Arkeologiska undersökningar 2009–2016	8
Markradarundersökningar	10
Genomförande och dokumentation	12
Schakt 2024	12
Nedre bottenplan	13
Undre terrass	14
Övre terrass	15
Fynd	16
Förslag på rekonstruktion	19
Administrativa och tekniska uppgifter	20
Källor och litteratur	21
Bilagor	22
Bilaga 1. Planritning och sektioner	23
Bilaga 2. Fyndlista & kontextregister	26
Bilaga 3. Rekonstruktionsförslag	29
Bilaga 4. Makroskopisk analys av två jordprover från Fossesholms herrgård, 2024	31
Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer 2025-01-29	31
Bilaga 5. Rekonstruktionsförslag Anne Kaurin/Villvin	33

Sammanfattning

- I samband med ett flerårigt rekonstruktionsarbete, har en trädgårdsarkeologisk undersökning genomförts under år 2024 (uppdragsgivare Stiftelsen Fossesholm Herregård) i trädgården tillhörande Fossesholm herregård i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge. Utförare var Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige /Kulturen och trädgårdsarkeolog Aja Guldåker (Kulturens projektnummer: A_2024_0015).
- Undersökningsområdet omfattade cirka 92 m². Den schaktade ytan var belägen söder om mangårdbyggnaden på den östra delen av trädgården mellan tidigare schaktade ytor. Området sammanfaller delvis med en anomali avtecknad på markradarundersökningen år 2022. På markradar avtecknades en rektangulär form som skulle undersökas närmare. Inför rekonstruktionsarbetet behövde därför nivåer och strukturer samt materialval undersökas ytterligare.
- Flera undersökningar, av andra aktörer, har genomförts på fastigheten under perioden 2009–2016, liksom med två separata markradarundersökningar. Resultat från undersökningarna har vävt in i rekonstruktionsförslaget. Under åren 2022 och 2023 genomfördes trädgårdsarkeologiska undersökningar av Kulturen, vilket resulterade i en sammanslagen rapport, *Kulturmiljörapport 2024:6*. Resultaten från samtliga tidigare undersökningar står som baskunskap för aktuell rapport.
- Flera anläggningsfaser dokumenterades år 2024, där 1700-talsanläggningen bland annat omfattade dekorativa grusgångar, del av den breda huvudgången som även påträffades år 2023, stolphål, plats för statyer eller tungt föremål, en eldningsplats, höjdskillnader med terrassering, odlingsytor och rabatter med dräneringar.
- Flera förekommande växter från perioden identifierades i jordproverna, bland annat druvfläder, hallon, daggkåpa samt gödslade ytor med stallströ, vilket kan tyda på varmbänksodling.

Figur 1. Fossesholms herregård i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge, med platsen för undersökningen markerad med en röd markör. © Norgeskart.no

Inledning

I samband med ett flerårigt rekonstruktionsarbete, har en trädgårdsarkeologisk undersökning genomförts under 2024 på uppdrag av Stiftelsen Fossesholm herregård. Platsen för undersökning var i trädgården tillhörande Fossesholm herregård i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge. Utförare var Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige /Kulturen och trädgårdsarkeolog Aja Guldåker (Kulturens projektnummer: A_2024_0015).

Landskapsarkitekt Anne Kaurin deltog i fältarbetet, liksom i diskussionen rörande val av schaktningsmetod och framrensning. Fortlöpande dialog hölls även med Ellen Pauline Steen på Fossesholms herregård/Buskerudmuseet samt arkitekt Lars Jacob Hvinden-Haug och trädgårdsmästare Kjell Anders Lier. Grävmaskinist var Erik Stenshorne. Flera tidigare undersökningar har genomförts på fastigheten, se *Tidigare iakttagelser*.

År 2024 planerades en undersökning i området där en markradarundersökning år 2022 visat anomalier i form av en rektangel och undersökningens syfte var att, om möjligt, undersöka om det stått en byggnad på platsen, eventuellt ett orangeri. Ytan som planerades för undersökning omfattade omkring 92 m².

Fornlämningsmiljö

Texten i kapitlet är kopierad från *Kulturmiljörapport 2024:6* som gjordes efter 2022 och 2023-års undersökningar av samma aktör. Sammanställningen syftar till att ge en bakgrundsinformation till aktuellt undersökningsområde för den läsaren som ej har läst den föregående rapporten.

En fyllig trädgårdshistorisk sammanställning finns att läsa i Madeleine von Essens stencil rörande den trädgårdshistoriska utvecklingen på Fossesholm (2008/2010). I aktuell rapport ges därmed bara en översiktlig bakgrund i tabellform där informationen är hämtad från flera källor. Den historiska bakgrunden är också ett stöd för rekonstruktionsförslaget då det ger ett perspektiv i tid och rum för utvecklingen av trädgården på platsen.

Tabell 1. Fossesholms historiska bakgrund baserad på uppgifter från: Andreasson 2010, von Essen 2010 och Fossesholmgodset – lokalhistoriewiki.no.

Viktiga händelser i Fossesholm herregårds historia		
År	Händelse	Ägare/Boende
	ADLIG SÄTESGÅRD	
1541–1648	Denna period omtalas ofta som "Fossesholms storhet". Gården var centrum för en stor samling adelsgoods som omfattade ett antal gårdar på Eiker och i grannbygderna. Den skapades av länsherren Peder Hanssøn åren omkring 1540 och ägdes av hans ättlingar under de kommande tre generationerna.	Släkterna Litle och Lange.
1541–1551	Fossgodset – Norges första stora skogsegendom samlades genom köp och byten till en enhet. Huvudgården hade ursprung i två gårdar, som legat på samma plats sedan medeltiden, Nordre- och Søndre Foss. Peder Hanssøn lät flytta husen en bit bort från bruken, uppe på den låga kullen där Fossesholms byggnader ännu står kvar och han gjorde Foss till sin huvudgård där han ofta vistades. Peder Hanssøn Litle omskapade Foss till en representativ herrgård, som både kunde visa hans nya status som storgodsägare och förse hans hushåll med jordbruksprodukter. Den danske kungens länsherre bodde på Foss regelbundet.	Peder Hanssøn Litle (Basse), länsherre för Akershus län.
1551–1597	När Peder Hanssøn dog 1551 tog änkan Ingeborg Niilsdatter Gyldenløve över som ägare, och hon satt på gården i nästan 50 år. Under denna period fick hon vid flera tillfällen försvara godset mot stämningar från flera av dem som sålt gårdar till Peder Hanssøn och som ville ändra affären eftersom de trodde att han hade gått olagligt till väga. Ingeborg lyckades hålla ihop fastigheten, men fick gå med på att betala skadestånd.	Ingeborg Niilsdatter Gyldenløve (änka)
1597–1602	Hans Pederssønn växte upp på Foss, men större delen av sitt liv bodde han på olika platser i landet som länsmän, bland annat på Bergenhus. Som kansler i Norges rike från 1597 var han bosatt på Sem på Eiker och kunde sålunda övervaka Fossesholmsgodset sedan hans moder dött. Hans avled efter skörden år 1602.	Hans Pederssønn (son till Peder Hanssøn och Ingeborg Gyldenløve)
1602–1616	Efter Hans Pederssønns död vistades änkan Anne Hansdatter Skinkel på Foss med sin son Fredrik Hanssønn. Båda dog dock 1616, kort efter att Fredrik dömts till landsförsvarning efter att ha dödat en av sin sväger Gunde Langes tjänare under ett slagsmål i en barlokal på Brageres.	Anne Hansdatter Skinkel/ Fredrik Hanssønn (änka och son)
1616–1641	Gunde Lange var länsherre i Tønsbergs län och en av de största godsägarna i Danmark-Norge tills han blev ägare till Fossgodset genom sitt äktenskap med Anne Hansdatter Litle. Det var under hans tid som namnet »Foss» ersattes med »Fossesholm», kanske för att skilja det från andra gårdar med allmännamnet Foss. Gunde Lange fick ekonomiska svårigheter och fick pantsätta stora delar av godset till kronan. De ekonomiska	Gunde Lange til Søfde, Fritsø og Foss (1595–1647,

	problemen var troligen också anledningen till att han 1634 valde att dela godset och låta arvingarna ta över majoriteten. Gunde behöll själv Fossesholm till 1641, då äldste sonen tog över.	landshövding i Tönsberg.
1641–1648	Hans Lange, son till Gunde Lange och Anne Hansdatter, övertog Fossesholm efter sin far 1641. 1646 övertog Hans ämbete som länsman, men han dog bara två år senare	Hans Lange (son)
	SEHESTED	
1648–1651	Hannibal Sehested var svärson till kung Christian IV, och var norsk landshövding och länsman på Akershus från 1642. 1648 blev han även länsman i Eiker. Han inledde ett omfattande förvärv av gods i Drammenstrakten, däribland Fossesholmsgodset, som tillhört förra länsmannen Hans Lange. Langes gårdsfogde, Anders Michelsen, stannade kvar som gårdsfogde i flera år. När Sehested anklagades för ekonomiskt bedrägeri och avsattes som guvernör och länsman, konfiskerades hans enorma gods i Norge av kronan.	Hannibal Sehested
	KRONGODS	
1651–1654	Den förra fogden Anders Michelsen fortsatte som arrendator på Fossesholmsgodset till 1654.	Krongods Arrendator Anders Michelsen
1654–1666	Hendrich Wiborg arrenderade även Fiskum och underliggande gårdar för kronans räkning. Villkoren för arrendatorerna sades ha varit hårda, vilket ledde till att arrendatorerna på de underliggande gårdarna fick hårdare villkor än de hade haft under aristokratin. Detta ska vara bakgrunden till en konflikt sommaren 1664 där bönderna på Eiker protesterade mot att de inte längre accepterade villkoren. Wiborg bodde på Fossesholm med sin hustru Alhed Povelstdatter, som på moders sida var ättling till släkten Litle.	Krongods Arrendator Hendrich Wiborg
	MARSELISKT PANTHAVARKONSORTIUM	
1666–1675	Wiborg fortsatte även som arrendator efter att godset 1666 lämnats i pant till handelshuset Marselis, som var kronans största borgenär. Efter Frederik III:s död 1670 sattes frågan om försäljning av den pantsatta kronoegenheten på dagordningen, och en särskild kommission tillsattes för detta ärende, ledd av vice landshövding Ove Juel. År 1672 genomfördes en omfattande besiktning för att bedöma godsets värde, men försäljningen slutfördes först på våren 1675.	Det marseliske panthaver-konsortium Arrendator Hendrich Wiborg
1675–1697 (1679–1687)	Allt gods som hade förvaltats av panthavarkonsortiet delades sedan upp och överlämnades till de olika delägarna. Fossesholm med underliggande gårdar tillhörde då friherre Constantin von Marselis och hans hustru, Sofia Elisabeth Carisius. Fossesholmsgården bestod i denna godsdelning av huvudgården och 15 underliggande gårdar, som alla låg i området kring Fiskumvannet och Eikeren. Därmed fick godset den omfattning som det i stort sett behöll till upplösningen på 1820-talet. Baron Marselis anställde Christian Weinschienck som arrendator på Fossesholmsgodset. Weinschienck bodde troligen endast delvis på Fossesholm och istället beboddes gården under delar av denna tid av Eikers fogde Christian Tideus	Constantin von Marselis (Eikers fogde Christian Tideus)
	HANDELSBORGARSKAPET	
1697 1706 1710 1732	År 1698 såldes godset till timberhandlarna Giord Andersen och Jørgen Poulsen. Den bestod då av en stor skogsfastighet kring Eikeren, samt sågverk och kvarn i Vestfossen. Besiktning av byggnader. Ny hyrestagare var Jørgen Poulsens dotter Mette Elliger och svärson Otmar Jensen Elligers Vid Jørgen Poulsen Neumanns död år 1710 köpte hans äldste son Johan Jørgensen, ut Gjord Andersens ägareandel och därefter genomfördes ytterligare ägarskiftet, där svärsonen Gabriel von Cappelen och Hans Jørgensen ägde merparten. Jørgen Poulsens dotter Mette Elliger avled 1732. Inventering av byggnadsbestånd, få ändringar hade genomförts sedan besiktning i 1706.	Jørgen Paulsen Neuman och arvingar
1740–1758 1741	1740 övertog Gabriel von Cappelen driften av Fossesholm och han bodde där till sin död 1758. Första gången trädgården nämns: "Og da Citanten udj Jorde bytted er tillige skeed Jevned mod den ved Gaardens Huuse beliggende Urte Hauge, [...] Saa tilhører den Meerbemelte Frugt Hauge, Sr. Gabriel von Cappelen». (Deleforretning)	Gabriel von Cappelen

1763–1785	1763 köpte Jørgen Cappelen ut alla ägarna efter Jørgen Poulsen Neumann, och flyttade till Fossesholm. Med det började herrgårdens storhetstid. En ny 50 m lång huvudbyggnad i klassisistisk stil uppförs.	Jørgen von Cappelen (son)
1763	I Reise-lakttagelse skriver prästen Jacob Nicolai Wilse, som var på besök, att han på få ställen har sett en sådan gård så förbättrad och prydd. Mitt i gården fanns ett hus, som ett lusthus med Pavilionsak, och sedan ett litet torn med klocka och timvisare, nedanför en stor vattenbassäng med källvatten som i en stor grotta, helt av trä och enkelt; men å andra sidan ett handfat för vattning. Wilse antyder nedgrävda urholkade trästammar i jorden från ett närliggande fält, och denna akvedukt och vattenspring hade kostat 14 å 1500 Rdlr.	
1764	I ett besiktningsprotokoll omnämns en köksträdgård med fruktträd "12. I Haven, som ikkun er en Kiøkken Have, med nogle faa Frugt=Trær udi, der af Justitz-Raaden [Jørgen von Cappelen] er bekostet, er indhegningen om samme udaf gammel forradnet Ski vedd og Gierdes Hon, hvorefter behøves nyt Staket eller Planke værk. Udi denne Have er nyelig bekostet 2de nye Misbænker forfærdiget af Tømmer, og indvendig udføret med Baghon."	
1765	Besiktningsprotokoll: /.../som og Planke værket om Haugen, af nye opbygget, og er under arbeide til videre istandsættelse [...] samt og de Bygninger paa den Søndre Side [hovedbygningens] som vender til Haugen"	
1784	Hans Strøms (enligt Von Essen 2010:24) beskrivning av Fossesholm vittnar om nybyggda hus, ett "vandspring" mitt på gården med en användbar "fiskekumme" och en rejäl byggnad uppförd ovanpå med torn, klocka och tidsskiva. Därutöver omnämner han trädgården med lovord att det var det snyggaste och bäst anlagda träd- och blomsterträdgård, trots att undergrunden var olämplig.	
1785	Jørgen von Cappelen avlider	
1785	Otto Nielsen Omsted (1745–1789), gift med Ellen Margarethe Dedekam (1750–1816), ärvde godset Fossesholm efter sin mor Boel Marie von Cappelen (1717–1775), dotter till Gabriel von Cappelen (1674–1758) och syster till Jørgen von Cappelen (1715–1785), efter Jørgens död.	Otto Omsted (systerson till Jørgen von Cappelen)
1789	Teckning av Jens Irgens Müller över Fossesholm. Ett lusthus är tecknat med en 6 eller 8-kantig utformning och byggnaden är uppförd inom en cirkulär form (figur 2).	
1789	Ellen Dedekam övertar förvaltningen efter makens död	Ellen Dedekam (Otto Omsteds änka)
1794	I en odelsløsningssak beskriver ett vittne vilka förbättringar som bekostades under tidigare ägare Otto Omsteds tid: "Paa Hovedbygningen er bekostet /.../samt tilberede 2de Døre i Hovedbygningen til Communication som forhen ick vare. En nye Hauge anlagt på en høi med megen bekostning indrettet med obstalter [avsatser] og disse besatte med Frugttræer, og øvrigt paa opført et 8 kantet Lysthuus med muuret (?)Kielder under. Stædet kaldtes forhen æge høien. De af denne høi udbrudte steene ere anvendt til et grund muret Fæehuus, opbyggelse /.../ Til gaardens 4 Korn lader er opført Kiøre Broer af Steen. Saa er og over giødsel Dyngerne indrettet Tag af Bord, Er samme Tag lagt med Riesværk. Gaardens Vandledning igiennem Postrørene har været optaget lige fra gaarden Saasen hvorfra Vandledningen begynder og lige til Hovedgaarden, og nye Postrør indlagte i de gamle forraadnede Stæd samt med nye Bøssinger efter nødvendighed forsynede. /.../ Vandledningen blev og trukket ned fra Bryggerhuuset og til Gaardens gamle Urtehaug hvor Vandspring med Kum blev indrettet."	
1802	Ellen Dedekam avlider.	
1802–1808	Nils Otto Omsted hade redan innan övertagandet, i samband med sin förlovning, skapat ett Fossesholm i miniatyr, Petraborg, med en påkostad trädgård.	Nils Otto Omsted (son)
1808–1822	Jørgen von Cappelen Omsted (bror till Nils Otto Omsted) övertog gården men hade ekonomiska bekymmer, varpå allt såldes på exekutiv auktion till lokala storbönder	Jørgen von Cappelen Omsted (bror)
	LOKALA STORBÖNDER	

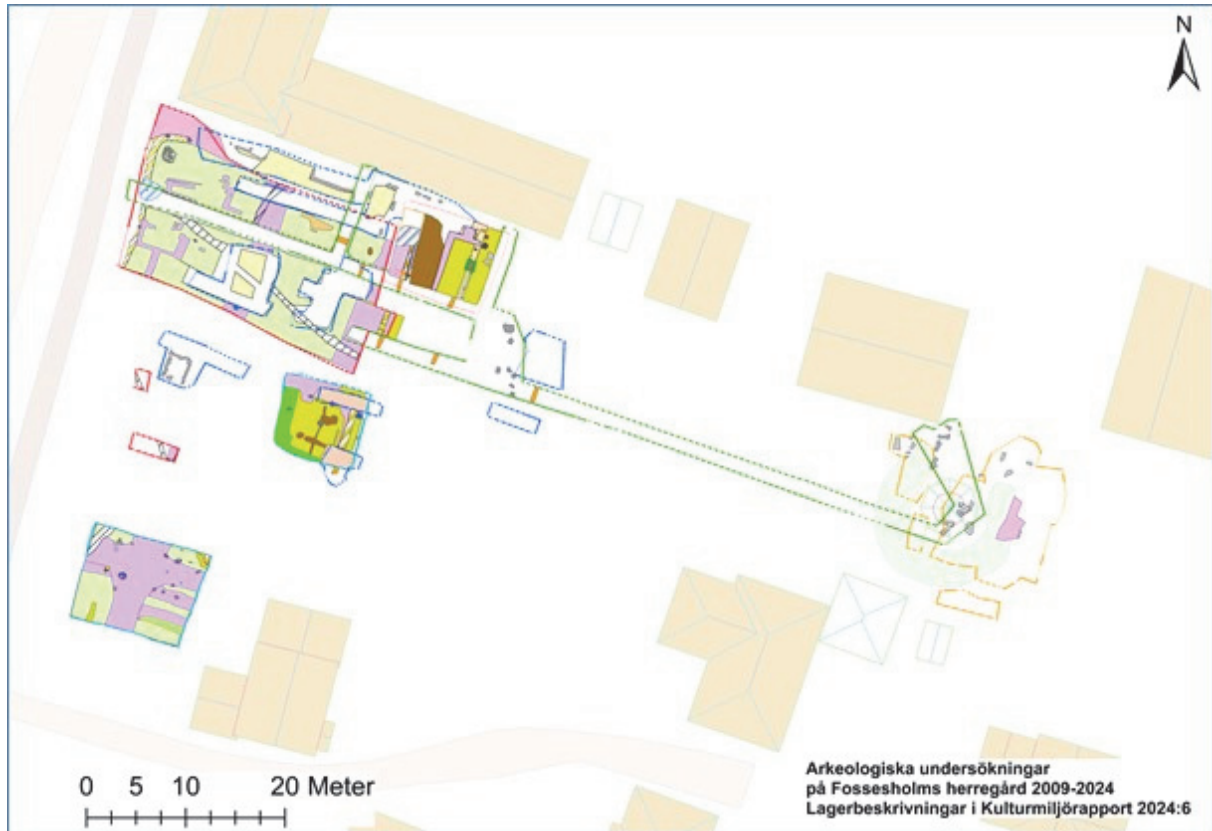
1822–1973	Lokala storbönder ägde gården, efter en tid tog två av böndernas söner över själva huvudgården och delade den mellan sig.	Lokala storbönder
1917	Den äldre trädgården omnämns i olika källor. En källa nämner spår efter en terassformig parkanläggning ner mot vattnet. En paviljong inmättes i hagen och upptecknades av arkitekt Christian Arbo år 1917 (figur 3). Enligt Arbo ska den tidigare ha varit placerad nere vid vattnet. Vid ett tidigare besök omkring år 1907 hade han noterat äldre buxbomsbuskar och flera nötalléer samt att trädgården hade varit anlagt i terrasser ner mot Eikern. I det sydöstra hörnet där terrasserna möttes, där det vid 1917 var en hög som kallades Eikhaugen, skall det ha stått ett runt torn med inredd källare. Terrasserna fortsatte runt också på östsidan där terrängen år 1917 dock faller delvis. 1917 års ägare hade själv tagit bort terrasseringarna. På slätten nedanför det sydöstra hörnet skall det ha funnits en kägelbana och en större damm. I övrigt fanns där fruktträd i hagen.	
1936	Fotografi taget på huvudbyggnadens sydvästra del som visar området söder om byggnaden med ett staket och växtlighet ut mot vägen (figur 4).	
1973	Förvaltning av fastighet övertas av Eiker Historielag	Eiker Historielag

Figur 2. Detalj ur Irgens Müllers "Situations-Card" från 1789 ". Fossesholm - Huvudträdgården, dess källa och andra ekonomibyggnader samt bodar vid vattnet (von Essen 2010:29).

Tidigare iakttagelser

Flera arkeologiska undersökningar har tidigare genomförts i trädgården på Fossesholm herregårdsanläggning. Därutöver har två markradarundersökningar genomförts av olika aktörer. Nedan följer en översiktlig sammanställning, där även undersökningen från år 2024 är inlagd (figur 5).

Figur 5. Områden för arkeologiska undersökningar år 2009–2024.

Arkeologiska undersökningar 2009–2016

År 2009 fick Archaeogarden/Anna Andreasson i uppdrag av Eiker og Lågendalen museum, avdelning Fossesholm Herregård, att söka efter och dokumentera befintliga trädgårdslämningar på platsen, för att om möjligt samla så mycket information om det sena 1700-talets trädgård att en rekonstruktion skulle möjliggöras (figur 5). Trädgårdslämningarna från mitten av 1700-talet delades in i tre huvuddelar utifrån resultat och källmaterial från 1789 – den västliga trädgården, sluttningen, och "ö-lämningen" på kullens krön (Andreasson 2010).

- Två till tre grusade gångar dokumenterades i den västra trädgården, varav två tydliga gångar låg i 90° vinkel till varandra, den ena ut från platsen där porten mellan trädgård och gårdstun fanns, och den andra parallellt med husväggen.
- Flera stenfyllda diken dokumenterades, vilka tolkas som dräneringsdiken, ett parallellt med huset och de övriga i 90° vinkel.
- Den nedre trädgården ser ut att ha varit nästan plan, förutom i öster där det finns en relativt brant sluttning. Den branta delen sammanfaller med ett parti där ett naturligt format glacialt lager bestående av grus och stora stenar kommer ända upp till matjorden.
- Precis ovanför den brantare delen fanns vid undersökningstillfället en påfågelsbur, men i kanten av denna iaktogs spår som möjligen kan tolkas som resterna efter grunden till en liten mur och en tredje gång i nord-sydlig riktning.

- Den lilla runda ön på krönet var uppbyggd av stora stenblock, täckta med en stenpackning av mindre stenar och sandigt grus. Kring ön tolkades det finnas vattenavsatta lager som tyder på att det funnits en omgivande damm som sträckt sig minst 2–4 meter, möjligen upp till 6 meter ut från öns kant. Uträknat efter kantens rundning antogs själva ön ha varit cirka 9,50 meter i diameter. Vattendjupet beräknades ha legat kring 0,50 meter. Enligt kartskissen från 1789 kan det ha funnits en sex- eller åttakantig byggnad på ön. Lagerföljderna i de två undersökta schakten vid ön pekade på tre faser efter öns användningstid. Direkt efter att ön slutade användas finns spår efter eldningsaktiviteter. Därefter har marken utjämnats. Fyndmaterialet i det tunna matjordslagret indikerar att platsen varit en aktivitetsyta med anknytning till gården, med största sannolikhet långt in på 1900-talet.
- Den långa jämna sluttningen, mellan västliga trädgårdens brantare del och höjden på krönet, hade en lutning på 6 %, vilket kan jämföras med den korta brantare delen i nedre trädgårdens östkant där lutningen var 8 %. I den långa sluttningen står idag ännu en hel del äppelträd kvar på rad sedan tiden som fruktträdgård. Från denna del tillvaratogs nästan inga fynd. Sannolikt har den inte varit lika gödslad och intensivt brukad som den västliga trädgården. En möjlighet är att den helt enkelt varit en äng, kanske med fruktträd.

År 2011 gjordes en uppföljande grävning av Archaeogården (Andreasson 2011; figur 5).

- Schakt 1. Grunden till det lusthus som dokumenterats av Christian Arbo 1917–1918 påträffades direkt under markytan. Lämningarna efter lusthuset bestod av en stengrund med något kraftigare hörnstenar. Mellan de större stenarna i grunden fanns en utfyllnad av jämnstora mindre stenar (grov singel, $\varnothing$ cirka 4–6 cm). Detta gällde speciellt den nordöstra sidan, mot huvudbyggnaden, där det på ett lager singel låg tre större cirka 4–6 cm tjocka, flata stenhällar (skiffer). Under lusthusgrunden framkom tunna sandlinser. En grusad yta framför ingången dokumenterades.
- Norr om lusthusgrunden, vinkelrätt mot flygelbyggnaden grävdes ett schakt där det framkom gruslager som delvis var utbredda och svårtolkade, men bland dem urskildes två gångar, dels den gång som gick rakt ut från "Hageporten", dels en tvärgång vinkelrätt mot denna som löpte i riktning Ö-V.
- Öster om lusthuset framkom en gång i två lager, det övre mörkare med skiffergrus och ett undre brunt finkornigt grus. Gången passerade lusthusets östra fasad (Hageportsgången). En tvärgång dokumenterades vinkelrätt (Södra tvärgången) och de båda gångarna korsade varandra nordöst om lusthuset.
- Schakt 2. Grusgång löpande parallellt med flygeln (södra tvärgången, jfr i schakt 1) i sektion ytterligare en dränering. Ett skiffergruslager med utbredning cirka 3,70 meter österut. Öster om dränering mer diffust, pga gången tog slut vid dränering.
- Schakt 3. Dränering (täckt stenfylld dike) som löpte söderut avslutades i en nedgrävning fylld med sten och lösare fyllning.
- Schakt 4 och 5. Under matjord ett grusigt/stenigt glacialt lager. Ingen grusgång. Spridda stora stenar utan system förutom på två ställen (jfr fig 27–31 Andreasson 2011).
- Schakt 6 och 7. Spridda stenkanter cirka 1 meter ut från flygelbyggnaden. Innanför stenarna ljusare brunt grus. Ett område även med vinkel inmot byggnaden. Ett tvärschakt med skiftande grustyper.

I samband med schaktningsarbetet **år 2016** skulle jordprover från tidigare tolkade vattenavsatta lager tas under en schaktningsövervakning (figur 5). En damm med en ö skulle anläggas på platsen där det vid tidigare undersökningar påträffas lämningar som tolkats vara vattenavsatta. Ett lusthus skulle även uppföras. Efter att det påträffades mer välbevarade lager än vad som hade förväntats genomfördes även viss dokumentation på uppdrag av Eiker og Lågendalen museum avdelning Fossesholm Herregård. Utförare av undersökningen var arkeolog från Buskerud fylkeskommune/Inger Karlberg (Karlberg 2016:4).

Arkeologiskt fanns det inga fynd som tydde på en cirkulär damm, utan snarare en hästskoformad damm eller ett djupt dike med en bottenbredd på 2 meter, där ett stenfundament bildade en bro västerut mot ytan söder om mangårdsbyggnaden. Om ön också var formad som en hexagon eller en oktagon, som beskrivningen och kartteckningen visar för lusthuset, kunde inte avgöras med säkerhet. Stora stenar fanns bevarade i ytterkanten av ön med oklar funktion. Det fanns bara några få spår av själva dammen. De lager som i fält tolkats som avsatta i vatten kunde knappast bekräftas av resultaten från den makroskopiska analysen av jordproverna. Det var dock tydligt att det hade funnits ett dike runt ön och detta fylldes på med moderna massor med bland annat koks, rostiga järnfragment, keramikbitar, porslin och glas. Det botaniska materialet i avfallslagren tyder på både fiskar med bevarade rester av snäckor och ben, men troligen härrör detta från hushållsavfall, kanske även förkolnade rester från en nedbrunnen byggnad. Av sex inlämnade prover från det som tolkats vara lerlager i dammväggen och dammbotten kunde ingen säker slutsats dras om en akvamarin miljö. Däremot fanns en särskilt stor förekomst av svart fläder (*sambucus nigra*) eller röd fläder (druvfläder; *sambucus cf. racemosa*), som kan ha sitt ursprung från en häck runt ön. Bärbusken i form av druvfläder användes även i äldre trädgårdar som prydnadsbuske (Karlberg 2016:4).

Ett välbevarat kupolformigt stengolv framkom som tolkades tillhöra de äldsta byggnaderna på gården efter att flytt och nyetablering skett från älvstranden uppför åsen under 1600-talet. Golvet låg djupt i massorna och kunde inte kopplas samman med den ovanpåliggande konstruktionen. Ett L-format mönster med avlånga platta stenar kan ha varit en markerad ränna eller dekoration i golvbeläggningen. En stor sten intill det kupolformade stengolvet kan också ha använts som tröskel för en timmerbyggnad. Arkeologerna kunde inte dra slutsatsen om det kupolformade stenlagret låg inuti en byggnad med funktion där det behövdes en eldfast, hållbar bas eller om de kupolformade stenarna var en utomhuslösning mellan byggnader i ett vattensjukt område (Kulturminnesvern i Buskerud 2016:50).

År 2022–2023, genomfördes två undersökningar av Kulturen i Lund/Aja Guldåker. År 2022 stod två områden i fokus, varav ett på omkring 15 m² där det möjligen funnits ett springvatten med tillhörande ledningsdragning. Det andra området omfattade en yta av omkring 90 m² på vardera sidan om det som tolkats vara mittaxeln. År 2023 planerades en planschaktning av en yta om 462 m² för att fånga upp dispositionen, materialval, nivåer samt indelningen av den förmodade äldsta trädgårdsanläggningen på fastigheten. Flera anläggningsfaser dokumenterades där 1700-talsanläggningen bland annat omfattade dekorativa grusgångar, geometriska grusmönster, två breda huvudgångar, stenskodda stolphål, platser för statyer eller tunga föremål, eventuella rördragningar, höjdskillnader, odlingsytor med skiftande orientering och rabatter med dräneringar. Flera förekommande växter från perioden identifierades i jordproverna, bland annat druvfläder, hallon, daggkäpa samt gödslade ytor med stallströ, vilket kan tyda på varmbänksodling. Utifrån samtliga arkeologiska iakttagelser samt två markradarundersökningar presenterades ett rekonstruktionsförslag som inbegriper två faser som föregått nuvarande anläggning (Guldåker 2024).

Markradarundersökningar

Inga rapporter från markradarundersökningarna föreligger som underlag, men shaper från undersökningen år 2012 har gjorts tillgängliga av Modern Arkeologi AB, dock utan markdjup på anomalier. För 2022 års undersökning föreligger ett antal *timeslices* med nivåer som gjordes tillgängligt av undersökare Department Oberflächennahe Geophysik/Wien, dock inte för spridning. Det som har tolkats som moderna ledningsdragningar/moderna inslag har plockats bort och det som har återstått har bidragit till förståelse och tolkning av anläggningen gemensamt med de arkeologiska resultaten. Som tillägg kan nämnas att en markradarundersökning kräver tillgängliga och relativt plana ytor för att maskinen ska kunna rulla över ytan för att därefter skicka radiovågor ner i undergrunden. Tolkning av markradarundersökningar presenterades i *Kulturmiljörapport* 2024:6 (Guldåker 2024)

Figur 6. Vy över området söder om huvudbyggnaden, en svag slänt med stigning av terräng åt öster. Fotografi Aja Guldåker maj 2022. Aktuell undersökningsområde markerat med streckad linje på bilden.

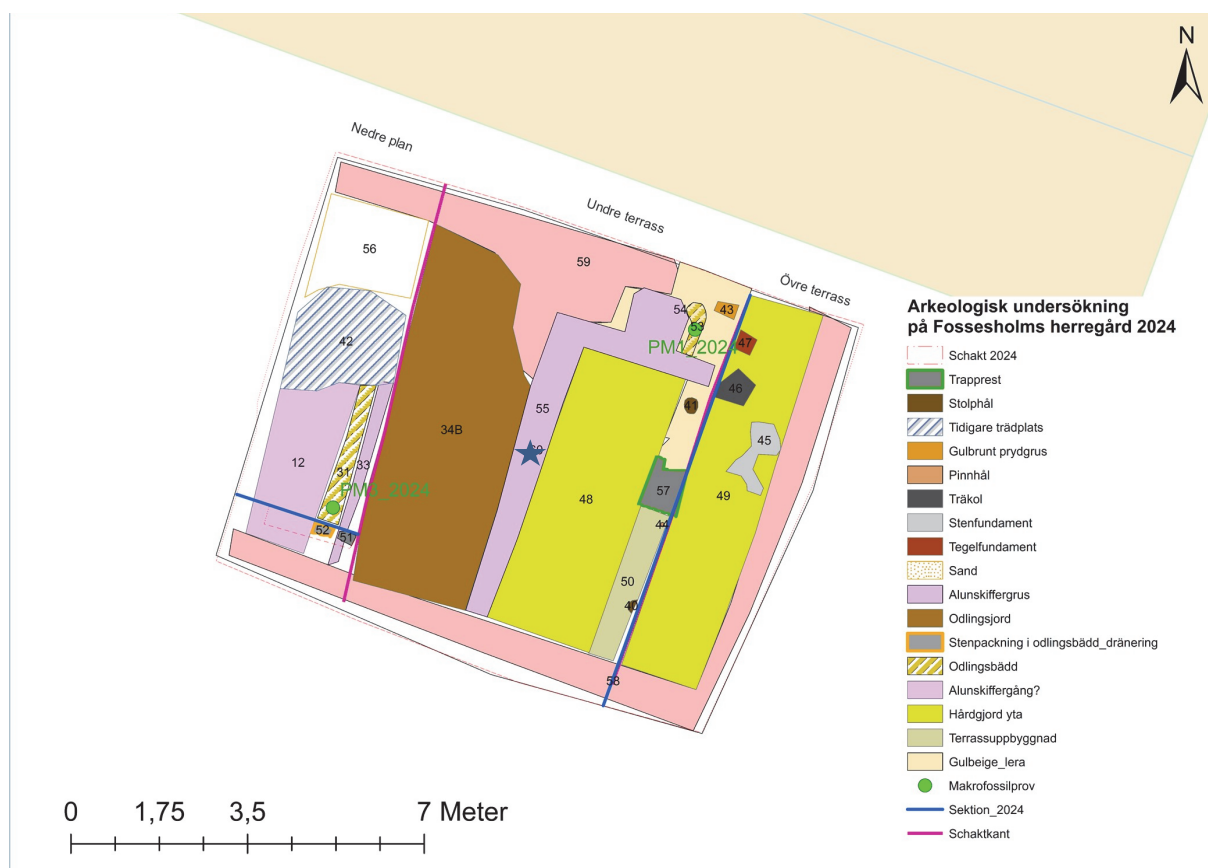
Figur 7. Schaktöversikt rörande arbetena genomförda 2009–2024 mot fastighetskartan.

Genomförande och dokumentation

Under år 2024 genomfördes en arkeologisk undersökning i området för Fossesholm herregårds trädgårdsanläggning (figur 7). Avsikten var att undersöka ett område ej tidigare undersökt, där markradarundersökningen år 2022 hade uppvisat en anomali som kunde visa platsen för en byggnad, eventuellt ett orangeri. I rapporten används förkortningar, (Kxx) står för kontextnummer, (PMxx) står för Prov-makrofossil. Som bilagor längst bak i rapporten finns analysrapporter, fyndlista, kontexttabell, och uppgifter om höjder.

Schakt 2024

Det område som behövde undersökas, efter avstämning med Anne Kaurin, omfattade cirka 90 m². Ytan som avsågs att schaktas i plan var beläget söder om mangårdbyggnaden på den östra delen av trädgården, mellan tidigare schaktade ytor (figur 7). Området sammanfaller delvis med en anomali avtecknad på markradarundersökningsresultaten år 2022. På markradarn avtecknades en rektangulär form som misstänktes kunna vara grunden till en byggnad, möjligen ett orangeri. Inför ett rekonstruktionsarbete behövde därför nivåer och strukturer samt materialval undersökas ytterligare.

Figur 8. Området för schakt 2024 var söder om huvudbyggnaden i den östra delen. De rosa ytorna på bilden är tidigare förundersökningsschakt. Stjärnan markerar anomalin som visades på markradarundersökningen år 2022. Se lagerbeskrivningar löpande i texten.

Grävmetoden på ytan var framförallt planschaktning för att finna spår efter grusgångar, planteringsgror, eventuella nivåskillnader och dispositionen av ytorna i den äldre trädgården på östra sida om huvudaxeln (figur 8). Med stöd av tidigare års iakttagelser visste vi att området var terrasserat (Guldåker 2024). Längst i väster inom årets undersökningsområde framkom trädgårdsanläggningens nedre planområde. Därefter kom flera upphöjda områden som närmare kommer att redogöras för nedan. Höjdmässigt inom undersökningsområdet skiljer det sig åt från väster till öster från +32,21 till +33,02 meter över havet fördelat på tre olika höjdområden (bilaga).

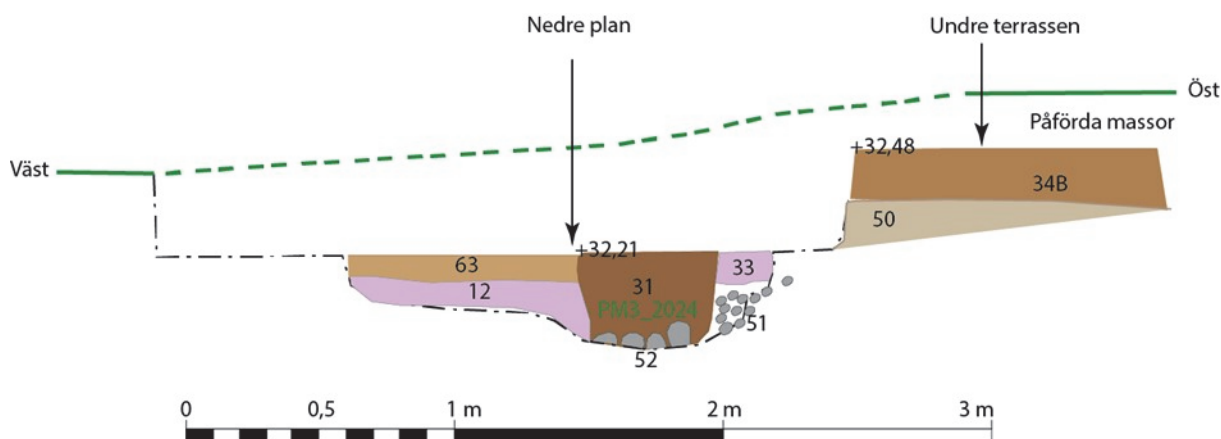
Moderna inslag inom undersökningsområdet var framför allt omrörda kulturlager då anläggningens terrasser med olika nivåer jämnades ut under 1900-talet i en slänt till följd att fynd från olika tidsperioder hamnade i ett gemensamt matjordslager ner till omkring 0,30–0,40 meters djup (K60). Tidigare arkeologiska schakt från 2009 och 2011 kantade årets schakt i norr, öster och i söder (K58, 59).

Nedre bottenplan

Rester av sand lokaliserades i schaktets nordvästra område och det kan ha varit ytterligare en plats för en sentida sandlåda (K56). Ett träd bör ha stått söder om sandlådeplatsen då ett mörkfärgat område med nedbrutna trädrötter dokumenterades (K42).

I den sydvästra delen schaktades troligtvis lite försiktigt då huvudgången som påträffades vid 2024-års undersökningar först framkom i en tvärsektion (Sektion C100, bilaga). Principen var detsamma med den breda huvudgången av alunskiffergrus (K12), en cirka 0,40 meter bred rabatt i nordsydlig orientering innehållandes runda stenar i botten som dränering (K31, 52) och därefter en smal underhållsgång med

alunskiffergrus (K33) uppbyggd med små sten underliggande för dränering (K51). Ett jordprov togs i rabatten (K31; PM3_2024) för att kunna jämföra innehåll med ett prov som togs år 2023 (PM1_2023 Guldåker 2024). Provet innehöll rikligt med träflis, träkol och granbarr samt granris. Det förekom även köksavfall i form av obrända och brända benfragment. I jorden fanns inslag av tegel och en järnspik. Enligt Heimdahls analys fanns inslag av växterna daggekåpa (*alchemilla* sp.) och brunört (*prunella vulgaris*) som kategoriserades som ängsväxter. Daggekåpa kan dock även ha gynnats som trädgårdsväxt. Av ogräsväxter förekom svinmålla-typ (*chenopodium album*-type), blå-/rödmålla (*oxybasis glauca/rubra*), groblad (*plantago major*), krusskräppa (*rumex* cf. *crispus*) och brännässla (*urtica dioica*), vilket tyder på att rännans odling var i ett förfallet och igenvuxet tillstånd. Trots det förekom rikligt med fröer av hallon (*rubus idaeus*) och druvfläder (*sambucus* cf. *racemosa*), vilket överensstämmer väl med det andra provet taget från rännan längre söderut. Det råder därmed ingen tvekan om att det förekommit en hallonodling i närheten (K31 eller 34B), liksom att det funnits druvfläder i anläggningen.

Figur 9. Sektion C100 mot norr. Kontext 12 utgjorde en del av huvudgången med alunskiffer vars totala bredd omfattade cirka 3,30 meter. Undre terrassens höjd var omkring 0,30–0,40 meter högre än bottenplan. På sektionsritningen något hårt schaktad. Lagerbeskrivningar finns löpande i text eller i bilagsdelen.

Undre terrass

Den rektangulära anomalin som syntes på markradar år 2022 visade sig bestå av en knappt 0,70 m bred gång av alunskiffergrus med ett utskjutande parti, 1×1 meter i norr, som kan ha utgjort en passage alternativt en plats för en kruka eller liknande (figur 8; K55). Längsidan uppmättes till 6,20 meter, men kontexten var skuren av ett förundersökningsschakt i söder och kan ha varit omkring 11 meter lång ursprungligen, fram till en tidigare iakttagen gång (Guldåker 2024). I nordväst var höjden omkring +32,68, i norr omkring +32,78, i nordöst omkring +32,85 och i söder +32,61 meter över havet. En svag lutning åt sydväst därmed. I plan tycks rektangeln delvis vara förkortad i bredd, men i sektion förekommer en östlig fortsättning omkring 0,10 meter under den hårdgjorda yta som i fält bedömdes vara en bruksnivå (figur 8; K49, Sektion C101 bilaga). Alunskiffergruset måste ursprungligen ha varit synlig och förlagd i en svag sluttning. Den övre terrassen tycks ha byggts på något senare, förmodligen för att trola bort lutningen. I samband med detta bör också den uppbyggda övergången mellan terrasserna ha tillkommit (K57). I väster var höjden på övergången omkring +32,68 och i öster +32,99 meter över havet. I rektangelns mitt fanns en hårdgjord yta av packad lera/sand/småsten med en bredd av 2 meter och en längd av 5,60 meter (K48). I söder var anläggningen skuren av ett förundersökningsschakt, men ursprungligen kan det ha haft en utbredning av omkring 10,60 meter ner till en smal gång som påträffades vid tidigare undersökningar (Guldåker 2024).

Mellan den undre och övre terrassen fanns flera stråk av uppbyggnadslera (figur 8; K50, K54). Den ena leran var gråbrun och låg som en 0,55 meter smal remsa mellan den hårdgjorda ytan inuti rektangeln och den övre terrassen. Här fanns det ingen odlingsbar jord, utan ytan kan exempelvis ha använts för att ställa krukor på. Ett stolphål (K40) och ett pinnhål (K44) dokumenterades och dessa kan ha ingått i

en uppbyggnad av terrasskanten. Lerområdet (K54) var mer gulbeige i färgen, men likaså ej lämpad som odlingsjord utan snarare stabiliserande material, också passande att ställa krukor på för att tydliggöra nivåskillnaderna mellan terrasserna. Ett stolphål med en dimension av 0,30×0,30 meter dokumenterades centrerat i leran, vilket kan tyda på att det kan ha förekommit ett arrangemang med endast en stolpe (K41). Kanske en piedestal som burit upp en staty eller dekorativ glaskula? En liten rest av ett pryddgrusområde förekom på den nedre terrassen (figur 8; K43). Gruset var brungult och endast 0,43×0,30 meter var bevarat.

Längs med den utskjutande delen av alunskiffergruset i norr dokumenterades en smal rabatt i leran med fyllning av mörk organisk jord med inslag av träkol (figur 8; K53). Ett makrofossilprov visade på en riklig förekomst av träflis och träkol, benfragment från köksavfall, ett visst inslag av koks och stenkol, ogräs i form av svinmålla (*chenopodium album*) och blå- rödmålla (*oxybasis glauca/rubra*) samt odlade växter som mynta (*Mentha sp.*), en stor andel kärnor från hallon (*rubus idaeus*), ett sötkörbär (*prunus avium*) och ett rikligt inslag av druvfläder (*sambucus cf. racemosa*) (PM1. Bilaga Heimdahl). Mest rimlig förekomst i rabatten känns den väldoftande myntan vara, trots att den endast avsatt ett frö. Både hallon och druvfläder är mer platskrävande och att ett sötkörbär fanns i rabatten är helt orimligt. Däremot så visar växterna på en förekomst i närheten eller kanske snarare en förtäring.

Väster om alunskifferrektangeln (K34B) dokumenterades en yta med odlingsjord med en utbredning av 2,60×6,90 meter, men kan ha haft en utbredning av cirka 11 meter då den i söder var skuren av ett tidigare förundersökningsschakt. Höjden på sydvästra hörnet var +32,45 och i sydöst mot alunskiffergruset +32,59 meter över havet, så en viss slantning åt väster förekom.

Övre terrass

Som nämnts ovan fanns en hårdgjord yta med inslag av småsten på övre terrass som i fält bedömdes vara en bruksnivå (figur 8; K49, Sektion C101 bilaga). I sektion kunde dock konstateras att den hårdgjorda ytan inte var ursprunglig, utan att det utgjorde en utveckling av anläggningen där den övre terrassen bidrog till att få en planare yta. Ursprunglig bredd på den övre terrassen är oklar då den i öster är skuren av ett tidigare förundersökningsschakt. Den bör dock inte ha varit bredare än omkring 7 meter, i samklang med herrgårdsbyggnadens utsträckning. Det föreligger också en fortsatt stigning av terrängen, vilket kan ses på byggnadens grundmur (figur 10).

Figur 10. Undersökningsområdet före schaktning där man i fasaden kan se byggnadens anpassning till terrängförhöjningen. Fotografi taget ifrån söder 2024.

Ovanpå den hårdgjorda ytan dokumenterades ett cirka 0,40×0,40 meter stort område med tegel, vilket kan ha utgjort delar av ett fundament för exempelvis en tegelpedestal för att placera en staty ovanpå eller kanske bara en jämn yta för att kunna ställa en kruka (figur 8; K47).

Ett område med träkol 0,60×0,60 meter stort dokumenterades i linje med alunskifferrektangeln och det kan ha förekommit en eldkorg eller liknande på platsen (figur 8; K46).

På den övre terrassen dokumenterades en samling med sten som låg ovanpå den hårdgjorda ytan och en tolkning är att stenarna utgjort ett fundament för exempelvis ett stenbord (figur 8; K45).

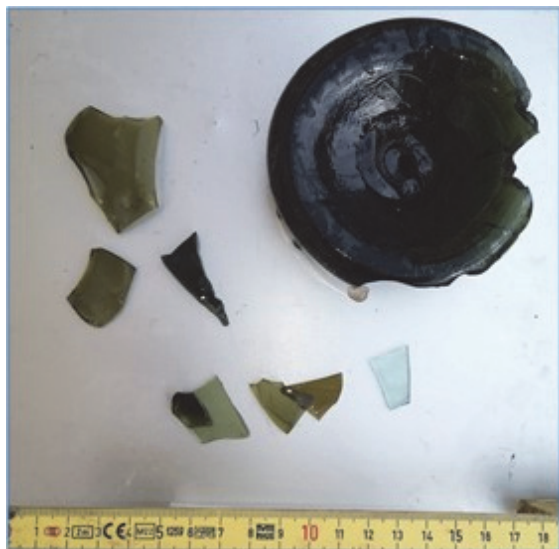
Höjdmässigt varierar inmätningarna från +32,93 meter över havet i det sydöstra hörnet till omkring +33,02 meter över havet i det nordöstra och -västra hörnet.

Fynd

Under den arkeologiska undersökningen år 2024 insamlades flera föremål som kan representera olika tidsperioder och aktiviteter knutna till trädgårdsanläggningen under 1700-talet och även till aktiviteterna därefter. En fyndförteckning finns i bilagsdelen (bilaga 2) och fynden har efter undersökningarna lämnats över till Ellen Pauline Steen, föreståndare för Fossesholm herregård.

Flera skärvor av keramik, fajans och porslin har framkommit inom hela området, vilket visar på både kärl för tillredning samt förvaring av mat och för bordsservering. Det finns både yngre rödgodskeramik som är lite mer allmoge och brukskeramik, men även ostindiskt porslin, vilket krävde både kontakter och större plånbok. Glasskärvor från både buteljer, fönster, glas och behållare insamlades.

Fyndsammanställningen är ett resultat av att den terrasserade ytan jämnades ut under 1900-talet och att perioder delvis sammanblandades.

Figur 11. Fynd 2024_1 från det hårdgjorda området (K48) innanför alunskifferrektangeln (K55). Buteljglas och fönsterglas.

Figur 12. Fynd 2024_2 från alunskifferrektangeln (K55). Buteljglas och fajans med blå dekor.

Figur 13. Fynd 2024_3 från den smala alunskiffergången (K33) på bottenplan. Skaft från kritpipa.

Figur 14. Fynd 2024_4. Blandad datering med fynd från både 1700-tal och betydligt modernare. Från avbaningen 0,20–0,40 meters djup (K60).

Figur 15. Fynd 2024_5. Blandad datering med fynd från både 1700-tal och betydligt modernare. Från avbaningen 0,20–0,40 meters djup (K60).

Figur 16. Fynd 2024_6. Äldre tegel som kan ha ingått i en byggnad eller tegelpedestal på platsen. Från avbaningen 0,20–0,40 meters djup (K60).

Olika aktiviteter som förekommit i trädgården på 1700-talet speglas i fyndmaterialet, bland annat rester efter tobaksrökning i form av skaft till kritpipor av vit lera. Kritpiporna användes få gånger och inte helt olikt dagens tobaksrökare snärtades piporna iväg i en intelligande rabatt efter användning. Några tap-pades även på grusgången (figur 13). Förtäring av mat och dryck representeras av det övervägande fyndmaterialet efter buteljbottnar och skärvor av tallrikar, kaffekoppar och hushållsgeråd (figur 12, 14–15). En del skärvor från blomkrukor har påträffats och det stärker tolkningen att det kan ha förekommit på terrasserna (figur 15). Tegelstenarna som påträffades kan ha använts i en tegelpiedestal på den övre terrassen (K47; figur 8, 16).

Alla plastföremål och till viss del även metall- och glasföremål har antingen dumpats eller tappats i matjorden under 1900-talet efter att anläggningen lades igen.

Förslag på rekonstruktion

Samtliga arkeologiska undersökningar från år 2009–2024 har stått till grund för rekonstruktionsförslaget tillsammans med andra källor, såsom skriftliga material, historiska kartor samt underlag från de båda markradarundersökningarna som genomfördes år 2012 respektive 2022. Sammantaget har åtminstone två faser kunnat utläsas och den tredje fasen kan dagens anläggning sägas vara. Förslagen är inte en exakt återgivning, utan det som har kunnat verifieras. I bilagan finns en rekonstruktion utan underliggande flygfotografi och karta presenterad. Rektangeln som inledningsvis tolkades ha kunnat utgöra en grundmur för en byggnad, exempelvis ett orangeri, visade sig vara ett område med alunskiffergrus. Möjligen förekom en spelplan inledningsvis som relativt omgående omgjordes till en hårdgjord yta, troligtvis en matplats med utsikt över trädgården och en uppställningsplats för krukor med växter samt minst en plats för staty och en plats för en dekoration på en trästolpe. Ytan bör även ha använts kvällstid då en plats för en eldningskorg eller liknande framkom. Fyndmaterialet samt resultatet av jordproverna pekar också mot att det varit en plats för förtäring av mat och dryck.

Figur 17. Förslag på rekonstruktion på grundval av arkeologiska iakttagelser och markradarresultat 2012/2022. Underliggande Ardis karta publicerad år 1919 och flygfotografi från Norgeskart.no.

Administrativa och tekniska uppgifter

Kulturens projektnr	A_2024_0015
Trakt/kvarter/fastighet	Fossesholms Herregård i Vestfossen
Kommun	Øvre Eiker kommune
Fylke	Buskerud
Typ av exploatering	Rekonstruktion
Uppdragsgivare	Stiftelsen Fossesholms Herregård via Ellen Pauline Steen
Typ av undersökning	Trädgårdsarkeologisk undersökning
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Aja Guldåker
Övrig personal	
Fältarbetstid	2024-05-06—2024-05-08
Fälttid, arkeolog, tim	24 h
Fälttid, maskin, tim	-
Yta, m ²	92 m ²
Fyndmaterial	Cirka 55 fynd tillvaratogs och överlämnades till Fossesholm herregård.
Ritning, dokumentation	2 st A3 ritfilm: 2 sektionsritningar skala 1:20, 1 planritning skala 1:100, digitala inmättningsfiler
Foto	31 digitala fotografier från fält, 11 digitala fotografier av fynd
Analyser	Makrofossil
Arkivmaterial, förvaring	Kulturens LA-arkiv under fastighetsbeteckningen

Källor och litteratur

Andreasson, Anna. 2010. Fossesholms trädgård. Arkeologisk undersökning av trädgårdslämningar från 1700-talet. Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke. *Archaeogarden Rapport* 2010:1.

Andreasson, Anna. 2011. Fossesholms trädgård. Trädgårdsarkeologisk undersökning 2011. Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke. *Archaeogarden rapport* 2011:2.

Guldåker, Aja. 2024. Fossesholm herregård. Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge. Trädgårdsarkeologisk undersökning 2022–2023. Kulturmiljörapport 2024:6. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige. Lund.

Karlberg, Inger. 2017. *Fossesholm hagearkeologi - damanlegg gnr 39 bnr 286, 2009/2739 – 2017/10124*, Øvre Eiker kommune.

von Essen, Madeleine. 2010. *Fossesholm – hagehistorisk dokumentasjon*. Eiker Historielag. (Stencil).

Författare okänd. 2017. Fossesholm herregård – arkeologiska undersøkelser av øy, dam og lysthus i hageanlegg I: *Kulturminnevern i Buskerud 2016. Årsrapport* team kulturminnevern. Buskerud fylkeskommune. Utviklingsavdelingen

Digital bild

Fossesholm_herregård, Buskerud_-_Riksantikvaren-T063_01_0004.

Internetreferens

[Fossesholmgodset – lokalhistoriewiki.no](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Fossesholmgodset), hämtat 2025-03-03

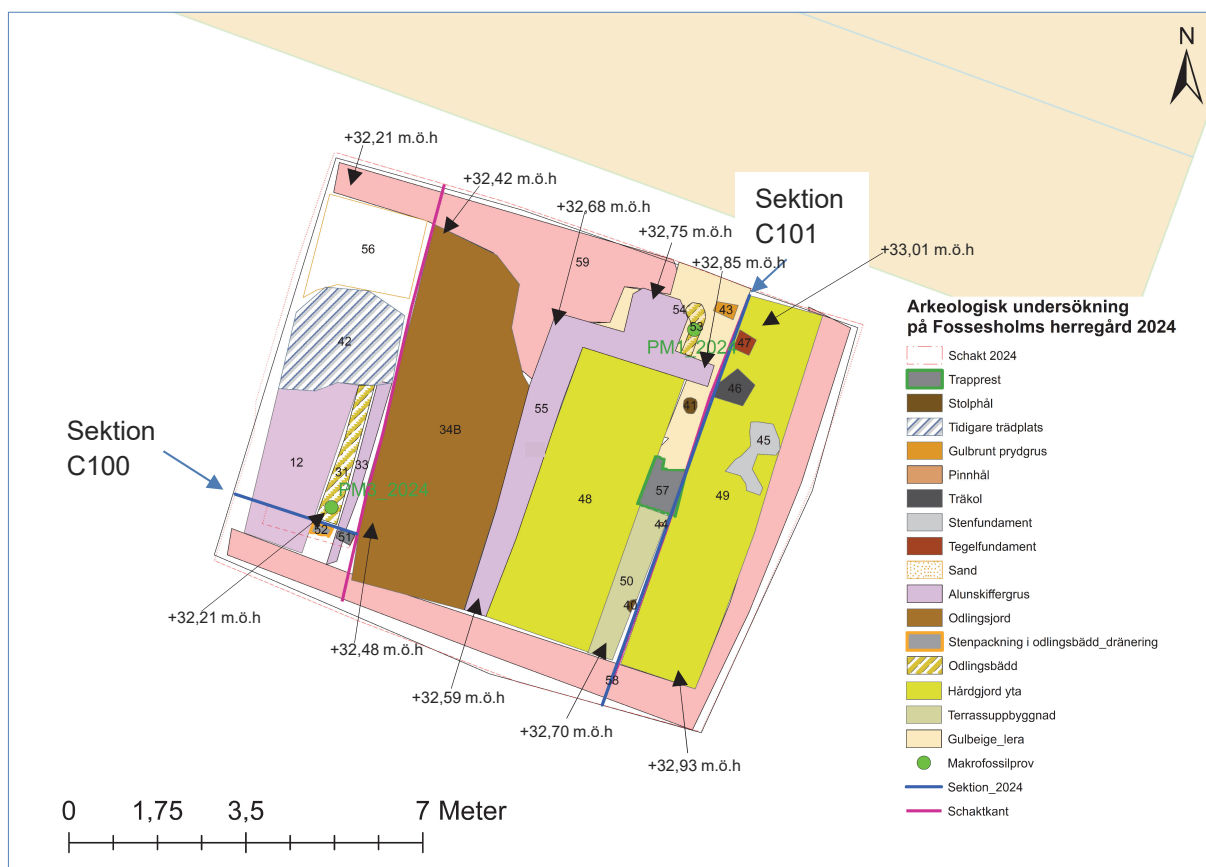
Bilagor

1. Planritning och sektioner
2. Fynd- och kontextlista
3. Rekonstruktionsförslag
4. Makroskopisk analys av två jordprover från Fossesholms herrgård, 2024. Jens Heimdahl, Statens historiska museer, Sverige.
5. Rekonstruktionsförslag Anne Kaurin/Villvin

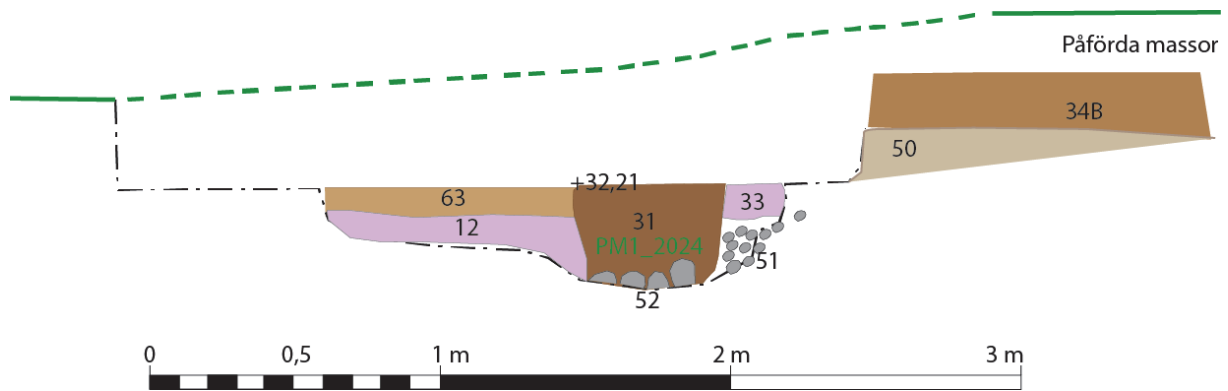
Symbolförklaringar

	Lager
	Fyllning
	Stolphål
	Konstruktion
	Nedgrävning
	Det stratigrafiska objektets begränsning
	Schaktbegränsning
	Skuren av yngre nedgrävning
	Osäker begränsning
	Släntpilar

Bilaga 1. Planritning och sektioner

PLANRITNING med kontextnummer och utmärkta provtagningsområden och plats för sektioner samt höjdangivelser

Sektion C100. Mot norr

Lagerbeskrivning:

- 12. Alunskiffergrus. Del av huvudgång i nord-sydlig orientering.
- 31. Odlingsjord i långsmal ränna. PM1_2024.
- 33. Alunskiffergrus. Dekorativ gång mot terrass.
- 34B. Odlingsjord på uppbyggd terrass.
- 50. Uppbyggnadslera för terrass.
- 51. Dränerande sten under dekorativ alunskiffergång (K33). Storlek 13×10 cm kantiga.
- 52. Dränerande sten under odlingsränna (K31). Storlek 5×10 cm stora och runda.
- 63. Siltig sand. Möjligen en renovering av huvudgången men med annat material.

Sektion C101. Mot öster

Lagerbeskrivning:

- 43. Dekorativt gulbrunt grus.
- 49. Hårdgjord yta med lera/sand/småsten. Övre terrass.
- 50. Uppbyggnadslera för terrass.
- 54. Gulbeige lera, moränliknande men är möjligen uppbyggt.
- 55. Alunskiffergrus. Del av rektangeln som syntes på markradarn 2022.
- 57. Rest av trappa. Uppbyggd övergång med hårdgjorda massor av lera, sand och småsten mellan terrasser.
- 61. Två stenar ovanpå varandra och dekorativt grus K43. Möjligen del av en ramp mellan byggnad och terrasser.
- 62. Grus och jord, möjligen del av en ramp mellan byggnad och terrasser.

Bilaga 2. Fyndlista & kontextregister

Fyndlista

Fyndnr	Kontext	Undersökningsår	Material	Sakord	Kommentar	Datering
2024_1	48	2024	Glas	Buteljotten	Munblåst. punktnr 134-142, Mittplatsen	1700-tal
2024_1	48	2024	Glas	Fönsterglas	punktnr 134-142, Mittplatsen	
2024_2	55	2024	Fajanskeramik	Fat	Vit glasyr med blå dekor, kanske del av en fågel, 3 delar. Punktnr 111-127 Rektangeln	1700-tal
2024_2	55	2024	Glas	Buteljotten	Munblåst. punktnr 111-127, rektangeln	1700-tal
2024_3	33	2024	Vitlera	Kritpipa	punktnr 143-149, smal grusgång, nedre, 3 delar	16-1700-tal
2024_4	60	2024	Järn	Spik	Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	
2024_4	60	2024	Mässing	Tomhylsa	Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1900-talets andra hälft eller senare
2024_4	60	2024	Glas	Flaskor	Fabrikstillverkade. 2 små flaskor med skruvkork av plast på den ena. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1900-talets andra hälft
2024_4	60	2024	Glas	Buteljotten	Munblåst. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1700-tal
2024_4	60	2024	Glas	Fönsterglas	Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	
2024_4	60	2024	Fajanskeramik	Fat	Vit glasyr med blå dekor, blomstermotivl, 4 delar. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1700-tal
2024_4	60	2024	fajanskeramik	kaffekopp	Vit glasyr med tunn blå rand. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1700-tal
2024_4	60	2024	Yngre rödgods-keramik	Kärl	Yngre rödgodskeramik, brun glasyr. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	16-1900-tal
2024_4	60	2024	Plast	Flaska	Troligtvis tidigare innehållandes rengöringsmedel. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1900-talets andra hälft eller senare
2024_4	60	2024	Plast	Leksak	Klotformad med fäste. Gul/vit. Andra schaktning 0,20-0,40 m djup	1900-talets andra hälft eller senare
2024_5	60	2024	Fajanskeramik	Fat	26 skärvor, vit glasyr med blå dekor	1700-tal
2024_5	60	2024	Porslin	Fat	4 skärvor med lila/blå glasyr med svarta linjer, en helvit skärva	1900-talets andra hälft eller senare?
2024_5	60	2024	Yngre rödgods-keramik	Kärl	Brun glasyr	16-1900-tal
2024_5	60	2024	Rödgods	Blomsterkruka	5 skärvor av oglaserat rödgods med botten. Utsidan dekorerad med korta hack	16-1900-tal

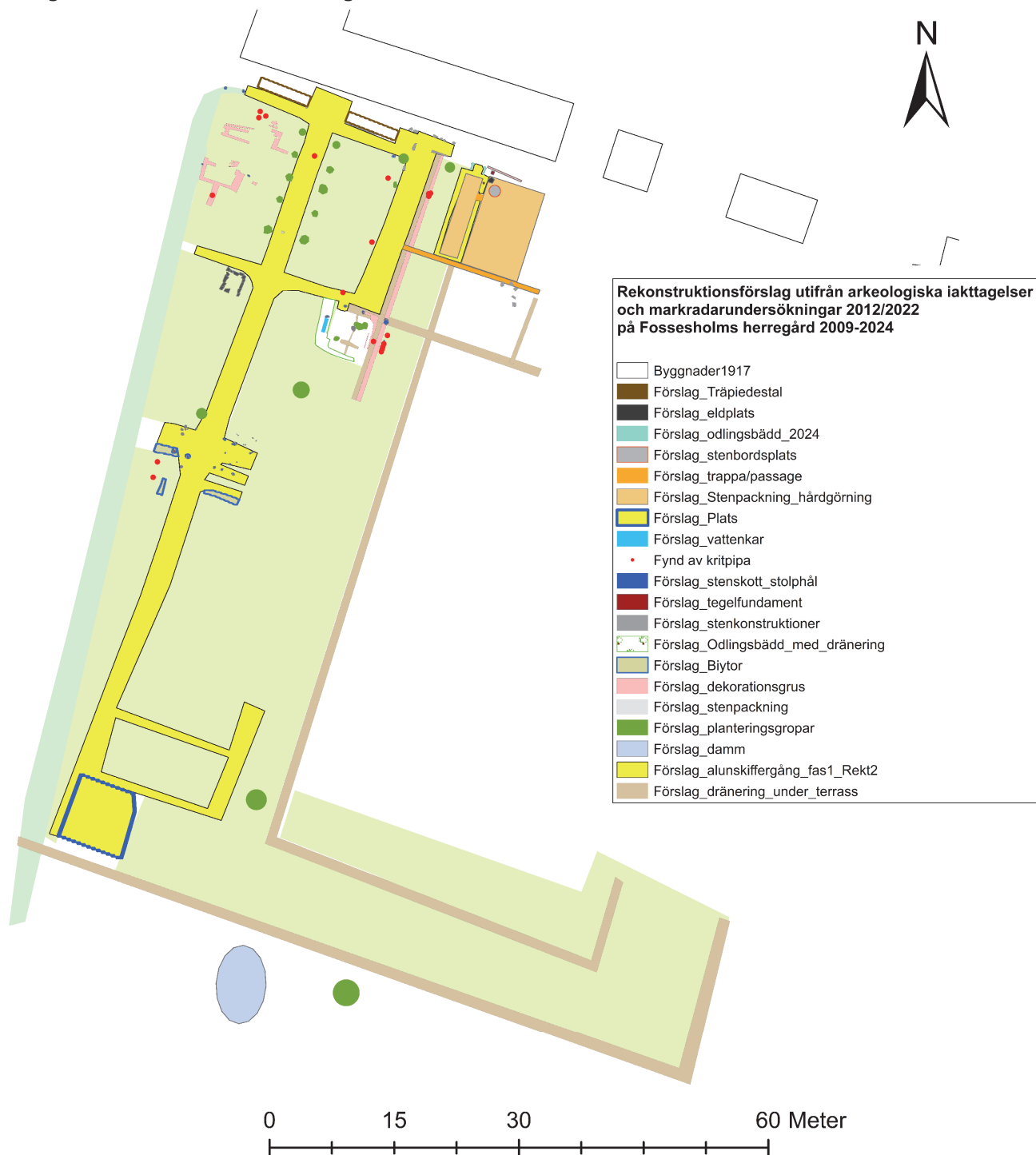
Fyndnr	Kontext	Undersökningsår	Material	Sakord	Kommentar	Datering
2024_5	60	2024	Flintgodskeramik	Fat	Yello "Stavangerflint Norway" bottenstämpel. Vit glasyr med en mynningsrand. Botten, buk och delar av mynning. Stavangerflint AS var en lergodsfabrik som var i drift från 1949 till 1979 i Stavanger, Norge.	1949-1979
2024_5	60	2024	Porslin	Kopp	Ostindiskt porslin . Vit bas med blå dekor	1700-tal
2024_5	60	2024	Glas	Dricksglas	2 stycken genomskinliga glas	Troligen relativt moderna
2024_5	60	2024	Glas	Flaskhals	Långsmal flaskhals med genomskinligt glas, nästan som ett provrör	Troligen relativt moderna
2024_5	60	2024	Glas med metalllock	Burk	"Prikken barnemad"	1900-talets andra hälft
2024_5	60	2024	Plast	Burk/flaska	Bottendel av burk eller flaska	1900-talets andra hälft
2024_5	60	2024	Glas	Butelj	Brun och grönfärgat glas från handblåsta buteljer	Före 1900-tal
2024_5	60	2024	Metall	Leksaksbil	Gulfärgad leksaksbil	1900-talets andra hälft
2024_5	60	2024	Plast	Leksaksdetaljer	Blå, gul, vit och genomskinliga plastdetaljer som troligen tillhört leksaker	1900-talets andra hälft
2024_5	60	2024	Järn	Diverse föremål	Bland annat del av skoklack, spik, metallringar	1900-talet
2024_6	60	2024	Lera	Tegel	Något ojämnt brända tegelstenar som kan ha ingått i en tidigare stående byggnad på platsen	1900-talet eller äldre

Kontextregister 2024

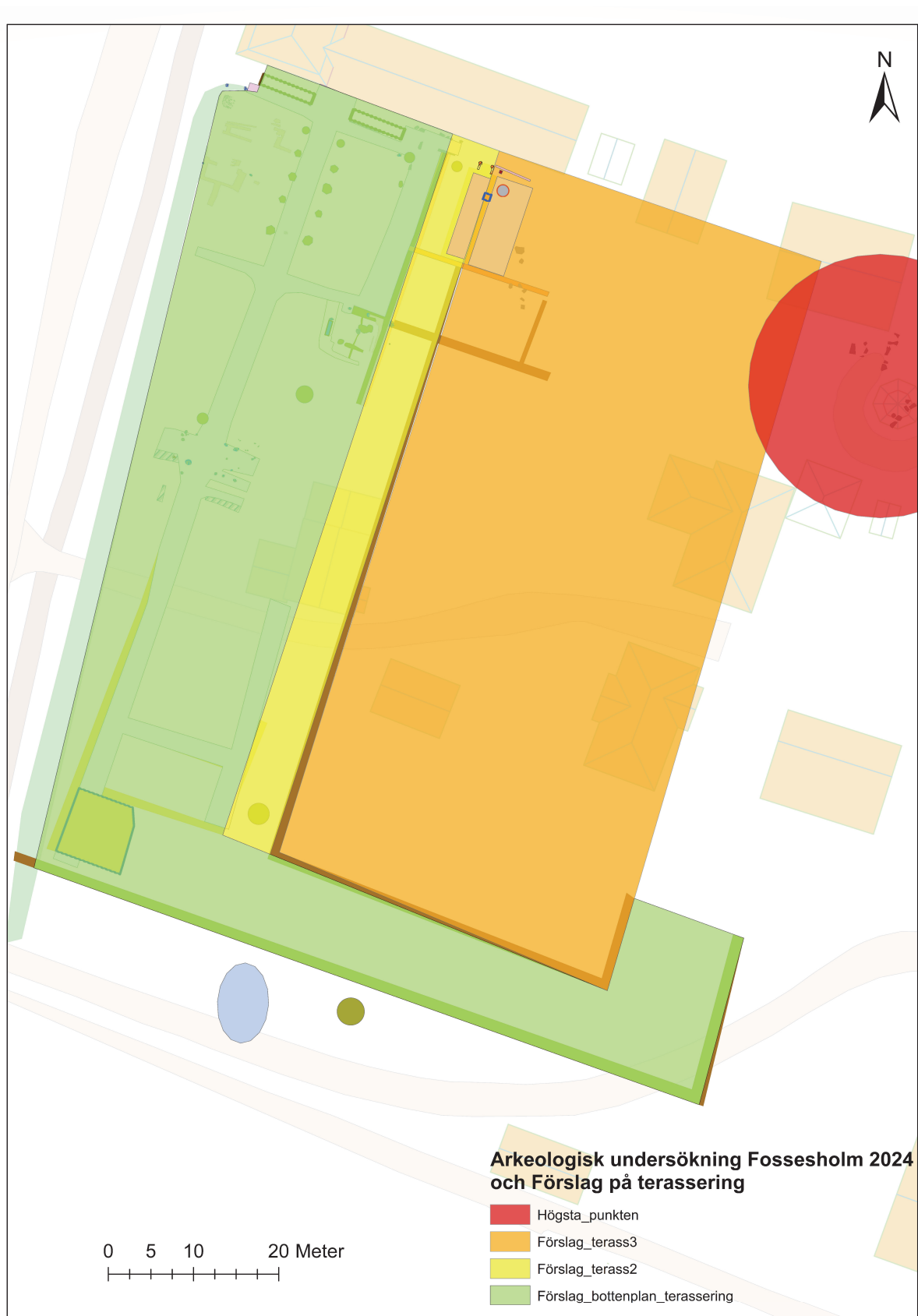
Kontext	Typ	Kommentar	Fyndnr	Analys	Datering	Punktnr
	Schakt	Terrass 1				Punktnr 47-52
	Schaktkant	Terrass 2				Punktnr 53-57
	Schakt 2024	Inmätning schakt med start i NÖ (punkt 9 utgång)				Punktnr 1-14
12	Huvudgång	Alunskiffergrus			1700-tal	
31	Odlingsränna			PM3	1700-tal	Punktnr 163-167
33	Grusgång	Smal grusgång, nedre	2024_3 (krit-pipor)		1700-tal	Punktnr 143-149
34B	Odlingsjord	På första terrass intill rektangeln och hårdgjord yta		PM2	1700-tal	Punktnr 168-179
42	Trädplats	Färgning i marken och nedbrutna rotrester			Troligtvis sentida	Punktnr 180-189
43	Gångsnutt	Rest av dekorationsgång-gång			1700-tal	Punktnr 107-110

Kontext	Typ	Kommentar	Fyndnr	Analys	Datering	Punktnr
44	Pinnhål	Del av terrassförstärkning			1700-tal	Punktnr 128-133
45	Stenfundament	Plats för stenbord?			+1700-tal	Punktnr 78-95
46	Träkol	Eldningsplats			+1700-tal	Punktnr 96-102
47	Tegel	Plats för kruka eller piedestal			+1700-tal	Punktnr 103-106
48	Hårdgjord yta	Mittplatsen. Stenar i hårt packad sand/lera. Undre terrass	2024_1 (Glas)		+1700-tal	punktnr 134-142
50	Grå lera	I området för där Terrass 1 (nedre) övergår till Terrass 2(övre). Kanske har det funnits en stabiliserande kant som togs bort vid destruktions			Troligen 1700-tal	Punkt nr 196-209
51	Stenpackning	Dränering under gång	I grusgång		1700-tal	Punktnr 158-162
52	Dränering	Stenpackning			1700-tal	Punktnr 154-157
53	Odlingsbädd	Mörk odlingsjord med inslag av träkol		PM1	1700-tal	
55	Prydgrus	Alunskiffergrus. Rektangeln	2024_2 (Glas och porslin)		1700-tal	Punktnr 111-127
56	Sand	Troligen tidigare sandlädeplats			Troligtvis sentida	Punktnr 190-195
57	Stenövergång	Område med packad sten mellan nedre och övre terrass			+1700-tal	Punktnr 58-77
58	Schakt	Förundersökningsschakt 2009			2009	Punktnr 15-31
59	Schakt	Förundersökningsschakt 2011			2011	Punktnr 32-46
60	Matjord	Andra schaktning över hela ytan 0,20-0,40 m djup. Omrörda kulturlager	2024_4-6		cirka 1700-1980-tal	
61	Sten	I sektion C101. Två stenar ovanpå varandra och K43. Kanske en del av en ramp mellan byggnad och terrass?			+1700-tal	
62	Del av ramp?	Grus och jord, kanske del av en ramp vid sidan om stenförstärkning K61. Syns i sektion C101			+1700-tal	
63	Påfört grus?	Siltig sand ovanpå alunskiffergrus K12, Sektion C100			+1700-tal	
C150	Sektion	Bottennivå/Terrass 1				Punktnr 150-153

Bilaga 3. Rekonstruktionsförslag

För fler lagerbeskrivningar se Kulturmiljörapport 2024:6, Kulturen

Bilaga 4. Makroskopisk analys av två jordprover från Fossesholms herrgård, 2024

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer 2025-01-29

Bakgrund och syfte

Under den arkeologiska undersökningen av trädgårdslämningarna vid Fossesholm i Norge under maj 2024 (projekt: A_2024_0015) insamlades två jordprover för makroskopisk analys med fokus på växtrester. Fossesholms herrgård är från 1700-talet och proverna insamlades dels från odlingsjord invid rektangeln, dels i en odlingsränna med dränering.

Tidigare analyser av jord från Fossesholm har utförts 2023 och bland annat visat på odling av druvfläder, vinruta och möjligen hallon. Odlingsbäddarna har gödslats med köksavfall och stalldynga spår av bevattning av dessa har påträffats.

Metod och källkritik

Provtagningen genomfördes av arkeolog Aja Guldåker under utgrävningen. Proverna innehöll torrvolym om 3 liter jord vardera. De preparerades genom flotation och våtsiktades med minsta maskstorlek 0,25 mm. Även den kvarvarande flotationsresten av tyngre minerogent material våtsiktades och genom-söktes. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7–100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Von Jacomet 2006 och Cappers m. fl. 2012) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

Samtliga prover innehöll oförkollade rottrådar och en del fröer som uppenbarligen tillhör en nutida flora, till exempel klöver och gräs. De fröer som medtagits i den botaniska analysen är alla slitna och bedöms kunna tillhöra en äldre floramiljö, som skulle kunna härröra från en äldre trädgårdsfas. I detta oförkollade frömaterial finns alltså en inbyggd källkritisk problematik. Förkollat hushållsavfall som påträffas i jorden kan däremot med större säkerhet sägas vara kopplat till hushållet bakom trädgården.

Analysresultat

I resultattabellen har fragmenterade material som inte är förkollade fröer och frukter kvantifierats enligt en grov relativ skala om en till tre prickar, där en prick ● innebär förekomst av enstaka (ca 1–5) fragment i hela provet. Två prickar ●● innebär att materialet är vanligt – att det hittas i alla genomletningar av de subsamplingar som görs. Tre ●●● prickar innebär att materialet kan sägas dominera provet, att man hittar det var man än tittar.

Diskussion

Innehållet av oförkollade fröer i de två proverna liknar till varandra, men också de prover som tidigare analysrats från herrgårdsparken. Främst karaktäriseras de av stora mängder hallonkärnor och en dominans av ogräset svinmålla, vars fröer är mycket hårda och lätt anrikas med tiden. Liksom vid tidigare undersökningar påträffades också fröer av blå- eller rödmålla, ett mycket näringskrävande ogräs som indikerar att odlingsjorden varit kraftigt gödslad. Bland frömaterialen märks också en stor mängd fröer

av druvfläder som sannolikt varit en odlad buske inom parken. Att köksavfall förekommer i jorden även här märks genom förekomster av brända och obrända benfragment.

Fossesholm 2024			Prov	1	3
				Odlingsjord	Ränna
		Volym (l)		2,7	2,7
Fragmenterade material	Vedartade växter	Träflis	•••	••	
	Förk. vedartade växter	Träkol	••	••	
		Granbarr och granris		••	
	Köksavfall	Benfragment		•	
		Brända benfragment	•	•	
	Överigt	Koks & stenkol	••		
		Järnföremål, spik		•	
Tegelfragment			•		
Oförkolnade fröer/frukter					
Äng	Daggkopa	<i>Alchemilla</i> sp.		1	
	Brunört	<i>Prunella vulgaris</i>		1	
Ogräs	Svinmålla-typ	<i>Chenopodium album</i> -type	8	15	
	Blå-/rödmålla	<i>Oxybasis glauca/rubra</i>	2	2	
	Groblad	<i>Plantago major</i>		2	
	Krusskräppa	<i>Rumex</i> cf. <i>crispus</i>		1	
	Brännässla	<i>Urtica dioica</i>		4	
Ogräs/odl.	Mynta (ospec.)	<i>Mentha</i> sp.	1		
Bär	Hallon	<i>Rubus idaeus</i>	44	54	
Odlad	Sötkörsbär	<i>Prunus avium</i>	1		
	Druvfläder	<i>Sambucus</i> cf. <i>racemosa</i>	22	5	

Prov 1

I provet från odlingsjorden bredvid rektangeln påträffades även en kärna av sötkörbär och ett frö av någon art av mynta. Sötkörbär kan ha hamnat i jorden via köks- eller latrinavfall, men det är också möjligt att det varit ett av de fruktträd som odlats i trädgården. Myntan kan både vara vildväxande och odlad på platsen. Troligtvis rör det sig om åkermünta, och även denna vildväxande art har odlats. I provet påträffades också rikligt med fragment av koks och stenkol som visar att jorden rörts om efter att detta material börjat användas på herrgården eller i dess tillhörande byggnader. Koks blev vanligare under 1700-talet, men slog igenom ordentligt först under 1800-talet.

Prov 3

Provet från odlingsrännan med dräneringen innehöll inga spår efter vad som odlats här, med spår av ängsväxter som förmodligen kommit dit via stalldynga och samt köksavfallet i form av benfragment. Även förkolnade granbarr påträffade här, ett material som även tidigare frekvent förekommit i odlingsjordarna från Fossesholm.

Referenser

Cappers, R. T. J., Bekker, R. M. & Jans, J. E. A., 2012: Digital Seed Atlas of the Netherlands, (2nd edition). Groningen Institute of Archaeology. Groningen

Von Jacomet, S., 2006: Identification of cereal remains from archaeological sites. 2nd ed. IPAS Basel University, Basel

Bilaga 5. Rekonstruktionsförslag Anne Kaurin/Villvin

2025

- 2025:1 Dalby 60:1. Fornlämning L1988:753/RAÄ Dalby 40:3, L1988:1502/RAÄ Dalby 40:2, L1988:815/RAÄ Dalby 40:1. Dalby Kungsgård, Dalby socken, Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning år 2020. Aja Guldåker.
- 2025:2 Fossesholm herregård. Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge. Trädgårdsarkeologisk undersökning 2024. Aja Guldåker.